

Вступ

МИСТЕЦТВО ДУМАТИ

— Дайте мені флософа! — гукав Генк, стоячи в самих трусах у ванній кімнаті.

— Що? — перепитала Джулі.

— Дайте мені флософа.

— Ти сполоскав рота?

— Мені треба флософ, — тільки більше розпалювався Генк.

— Тобі треба сполоснути рота.

— Мені треба флософ! — не вгавав малий.

— Скотте! — погукала Джулі. — Генкові потрібен філософ.

Я — філософ і досі ні разу не був комусь потрібен, тож притьмом кинувся у ванну:

— Генку, Генку! Я філософ. Що таке?

Малий недовіжливо покосився на мене й відрізав:

— Ти *не* флософ.

— Генку, я *філософ*. Це мій фах. Що сталося?

Нічого не відповівши, він розтулив рота.

— Генку, що трапилося?

— У МЕНЕ ФОСЬ У ЖУБІ ЖАФТРЯГЛО.

Флос. Генк просив флос — одну з тих пластмасових рогачок із ниточкою посередині, щоб чистити зуби. Загалом у цьому є сенс. Флос — справді потрібна штука, надто коли

тобі два рочки і твоє головне призначення в житті — засмічувати землю уламками дешевої пластмаси, що дарує тимчасову втіху. А от філософи не потрібні нікому, і про це їм усякчас нагадують.

— А що роблять філософи?

— Ну, як тобі сказати? Ми думаємо.

— Про що?

— Про все на світі: про справедливість, чесність, рівність, віру, закон, мову...

— Я теж про це думаю, то і я філософ?

— Мабуть. А ти ретельно думаєш про всі ці речі?

Навіть не згадаю, скільки разів доводилося відповідати на такі запитання. А все тому, що ніколи не робив цього. То я так просто уявляю, як могла б зайти розмова, коли зізнався б комусь, що належу до філософів. Натомість майже завжди кажу, що працюю юристом. Однак тільки тоді, коли мій співрозмовник не юрист, бо в такому разі стаю викладачем права, щоб вигідніше скористатися зі службового становища. А от як випадає поговорити зі справжнім викладачем права, то вже мушу зізнатись, що я філософ. Натомість коли переді мною інший філософ, знову стаю юристом. Це в мене така гра, так мені простіше мати перевагу в будь-якій розмові.

Але насправді я філософ і досі не можу в це повірити. Бо ставати філософом ніколи не планував. На першому курсі Університету Джорджії я хотів вивчати психологію, але групу вже набрали, а вільні місця лишилися тільки на курсі філософії. А от було б бодай одне вільне місце у психологів, ця книжка мала б купу практичних порад щодо виховання дітей. Щоправда, про це тут теж є, тільки поради мої не вельми

практичні. Найголовніше, що раджу, — розмовляйте зі своїми (і не тільки) дітьми. Це завжди дуже потішно, та й філософи з дітей — хоч куди.

Найпершу пару з філософії я прогуляв, бо мій народ — не філософи, а євреї — святкують Новий рік восени, щоразу в іншу дату. Прийшовши на друге заняття, я просто зачарувався цим предметом. Викладач Кларк Вулф запитав у кожного з нас, що в житті найважливіше, а тоді став записувати на дошці ім'я та відповідь кожного студента разом з іменами славетних філософів, які дотримувалися схожих поглядів.

Щастя: Робін, Ліла, Арістотель

Задоволення: Анна, Арістіпп, Епікур

Справедливість: Скотт, Нірадж, Кант

Нічого: Віджай, Адріан, Ніцше

Побачивши своє ім'я на дошці, я зрозумів, що моя думка важлива, ба більше — я долучився до дискусії таких видатних особистостей, як Арістотель, Кант і Ніцше.

Це було дуже дивне усвідомлення, але мої батьки не надто зраділи, що я про таке думаю. Пригадую, як сидів навпроти батька в кафе й розповідав, що планую вивчати філософію.

— І що воно таке, та твоя філософія? — запитав він у мене.

Це чудове запитання. Батько не знав на нього відповіді, бо коли вибирав, що вивчати в університеті, місце знайшлося тільки на курсі психології, тож тато став вивчати її. А втім, моя проблема була не менша: я й сам не знав, що відповісти, хоч уже кілька тижнів вивчав філософію. Отоді я й замислився, що *таке* філософія та нащо вона мені здалася.

Замість відповіді я вирішив дати татові наочний приклад.

— Ми думаємо, що сидимо за столиком у кафе, їмо смажену курку й розмовляємо про навчання, — повів я, — але що, коли це не так? Ану ж як хтось поцупив наші мізки, помістив

у банки, під'єднав електроди й стимулює їх так, щоб ми думали, ніби сидимо в кафе, їмо курку й теревенимо про коледж?

— Таке можливо? — поцікавився батько.

— Навряд, але суть не в цьому. Головне запитання тут: звідки ми знаємо, що це не так? Чому вважаємо, що ми — не мізки в банці, яким лише здається, що вони їдять курку?

— І це таке ти хочеш вивчати?

Батьків погляд був який завгодно, тільки не заохувальний.

— Так. Хіба ти не розумієш? Усе, що ми бачимо, може бути фальшивкою.

Але батько мене не зрозумів. Трапилося це все ще до виходу «Матриці», тож я не міг послатися на авторитет Кіану Рівза, щоб донести ту думку. Кілька хвилин поміркувавши про мізки в банках, я додав:

— Ну ще в нас на факультеті є курс логіки.

— Сподіваюся, на нього ти теж записався, — буркнув тато.

Я казав, що й сам не вірю, що став філософом, але це не зовсім так. Найнеймовірнішим здається те, що я досі лишаюся ним — що батько не поклав край моєму задуму ще тоді, за столиком у кафе. Бо філософом я став майже одразу, як навчився говорити, і в цьому я не виняток. Усі діти — усі до однісінького — філософи, але перестають бути ними, коли виростають. Мабуть, відмова від філософствування й перехід до практичніших занять — обов'язковий складник дорослішання. Якщо це правда, то я досі не подорослішав, і такі слова не стануть несподіванкою для моїх знайомих.

Гріх буде не сказати, що посприяли цьому й мої батьки. Досі пам'ятаю перше філософське запитання, над яким замислився. Сталося це в підготовчій школі. Я провів у роздумах

увесь день і, щойно настала пора йти додому, помчав коридором, щоб поділитися роздумами з мамою — учителькою молодших класів у тому самому корпусі.

— Мамо, — крикнув я, — я не знаю, яким ти бачиш червоний колір.

— Знаєш. Я бачу його червоним, — відказала вона.

— Так, але ні, — протарабанив я. — Я знаю, який вигляд має червоний для мене, а от як його бачиш ти — не знаю.

Мої слова збили її з пантелику. Та ніде правди діти, висловився я не дуже чітко. Зрештою, мені було лише п'ять. Та я доклав усіх зусиль, намагаючись донести їй, що маю на увазі.

— Червоний ось такий, — сказала мама, показуючи на якийсь предмет червоного кольору.

— Я знаю, що це червоний, — відповів я.

— То нащо тоді питаєш?

— Бо не знаю, яким бачиш його ти.

— Таким, — не приховуючи роздратування, мовила вона.

— Так, — не вгавав я, — але знаю тільки, яким бачу його я, а не ти.

— Любий, я бачу його таким самим, як і ти.

— Ти не можеш цього знати, — уперся я.

— Можу, — відповіла мама. — Це червоний, чи не так?

Вона нічого не розуміла, але я не збирався здаватися.

— Ми називаємо цей колір червоним, бо ти показувала мені червоні предмети й казала, що вони червоні, — зауважив я. — Але що, як бачу червоний так, як ти бачиш синій?

— Цього не може бути. Бо це червоний, а не синій, хіба ні?

— Я знаю тільки, що ти і я називаємо цей колір червоним, але для тебе він може бути такий, як для мене синій.

Не знаю, як довго ми ще сперечалися, але мама так і не зрозуміла, до чого я веду. (Мамо, якщо читаєш це зараз, спробуй ще раз.) А от слова, якими вона закінчила розмову, я запам'ятав назавжди:

— Не варто перейматися через це. Це не важливо, розумієш?

Так мені вперше сказали покинути філософію. І це було далеко не востаннє.

Явище, яким я доймав маму, у філософії має назву обернений колірний спектр¹. За першого його дослідника вважають Джона Лока, англійського філософа XVII ст., чії ідеї вплинули на творців американської конституції. Проте ладен закластися, що задовго до Лока над цим питанням сушила голову безліч малечі. (Направду видатний когнітивіст Деніел Деннетт стверджує: більшість його студентів пригадують², що цікавилися цим від самого малку.) Мабуть, батьки не розуміли, що діти мають на увазі, або не вбачали в тих допитуваннях жодного сенсу. Однак це питання важливе, бо стає вікном до найглибших таємниць Усесвіту й нашого місця в ньому.

Ось як описує згадану дилему сам Лок (легше її збагнути, якщо уявляти, як він промовляє ці слова з виразним англійським акцентом):

Не було б найменшого Натяку на Хибність³... якби... той самий Об'єкт викликав різні Ідеї в Розумах різних Людей. Наприклад, Ідея, яку викликає в одного вигляд Фіалки, була б така сама, що зринає в голові іншого, коли він бачить Чорнобривець, і навпаки.

Знаю, що ви думаєте. Що навіть у п'ять років я висловлювався куди красномовніше од Лока. І вже точно не писав чи не кожнісіньке слово з великої літери, мов навіжений. Та не хвилюйтеся: я не вставлятиму в цю книжку довжелезних

цитат давно спочилих філософів. Моя мета — довести, що філософствувати здатен кожен, навіть дитина. Якщо робити це можна навіть у садочку, не знаючи, хто такий Джон Лок, то й нам воно до снаги.

А втім, Лока ми таки прочитали, тож спробуймо розібратися, про що він говорить. У тому коротенькому уривку сховано безліч таємниць: природа кольору, природа свідомості, а також складність — чи то пак неможливість — описати певний досвід словами. До деяких цих загадок повернемося пізніше. Однак остання наштовхує на ще більшу проблему: свідомість інших людей закрита від нас у прямому сенсі.

Інші люди здатні бачити світ інакше — і не лише в метафоричному розумінні, коли мають інші погляди на неоднозначні речі. Вони фактично можуть бачити його не так, як ми. Якби я міг залізи у вашу голову й бачити вашими очима та мозком, то, ймовірно, виявив би, що все там, з мого погляду, геть інакше. Червоне світло могло б бути синє, а небо — червоне. Або відмінність була б не така разюча й полягала б у відтінках і напівтонах. Однак залізи у вашу голову я не можу, то й не знаю, яким бачите світ. Я навіть не знаю, як бачать його люди, з якими знайомий найближче: мої дружина та діти.

Від цієї думки стає дуже самотньо. Якщо Лок має рацію, то ми замкнені у власній голові й відрізані від досвіду інших. Про нього ми можемо тільки гадати, але ніколи не знатимемо напевне.

Зовсім не випадково така думка найчастіше навідує дітей у садочку. Це саме той вік, коли малеча прагне збагнути інших людей і навчитися читати їхні думки. Не знаючи, що думають інші, далеко в цьому світі не зайдеш. Кожен має передбачати дії інших людей та їхні реакції на нашу поведінку. Для цього діти генерують і перевіряють різноманітні